

I S T O R I E

Edward Arthur Thompson (1914–1994), specialist în filologie clasică și istorie medievală, este unul dintre cei mai renumiți istorici britanici ai secolului trecut. Între 1948 și 1979 a fost profesor și director al Departamentului de studii clasice al Universității din Nottingham, după ce a predat istoria Evului Mediu timpuriu și limbi clasice la Trinity College din Dublin (1939–1941), Universitatea din Swansea (1941–1945) și la King's College din Londra (1945–1948). A fost membru al British Academy. Printre cărțile sale se numără: *The Historical Work of Ammianus Marcellinus* (1947); *A History of Attila and the Huns* (1948); *The Early Germans* (1965); *The Visigoths in the Time of Ulfila* (1966); *Romans and the Barbarians. The Decline of the Western Empire* (1982); *Who Was Saint Patrick?* (1985).

E.A. THOMPSON

HUNII

Ediție revăzută, cu o postfață
de Peter Heather

Traducere din engleză și note
de Octavian-Adrian Negoită

HUMANITAS

Redactor: Alexandru Anghel
Coperta: Dan Dulgheru
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Cristina Jelescu
DTP: Florina Vasiliu

Tipărit la Bookart Printing

E.A. Thompson

The Huns

© 1948, 1996, 1999 by the estate of the late E.A. Thompson

Afterword © 1996, 1999 by Peter Heather

Authorised translation from the English language edition published by John Wiley & Sons Limited. Responsibility for the accuracy of the translation rests solely with S.C. Humanitas S.A. and is not the responsibility of John Wiley & Sons Limited. No part of this book may be reproduced in any form without the written permission of the original copyright holder, John Wiley & Sons Limited.

All rights reserved.

© HUMANITAS, 2026, pentru prezenta versiune în limba română

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Thompson, E.A.

Hunii / E.A. Thompson; cu o postf. de Peter Heather;

trad. din engleză și note de Octavian-Adrian Negoită. –

Ed. rev. – București: Humanitas, 2026

Conține bibliografie

Index

ISBN 978-973-50-9176-7

I. Heather, Peter (postf.)

II. Negoită, Octavian-Adrian (trad.; note)

94

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România

tel. 021.408.83.50, fax 021.408.83.51

www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro

Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro

Comenzi telefonice: 0723.684.194

CUPRINS

Nota traducătorului	11
INTRODUCERE	15
I. SURSELE	19
1. Imposibilitatea de a folosi surse arheologice.	19
2. Ammianus Marcellinus	21
3. Olympiodor al Tebei	23
4. Priscus din Panium	25
5. Autori mai târzii.	29
II. ISTORIA HUNILOR ÎNAINTE DE ATTILA	32
1. Teoriile romanilor despre originea hunilor	32
2. Absența hunilor din literatura clasică de dinainte de secolul al IV-lea	37
3. Nimicirea regatului ostrogoților	39
4. Atacuri hune asupra Imperiului Roman din 378 până în 434	42
5. Hunii în slujba romanilor (378-434).	48
6. Atitudinea romanilor față de huni înainte de Attila	52
III. SOCIETATEA HUNILOR ÎNAINTE DE ATTILA	57
1. Cultura materială a hunilor în secolul al IV-lea	58
2. Organizarea socială	59
3. Populația	62
4. Puterea militară	67
5. Dezvoltarea regalității	72
6. Transformarea societății hunilor	76

IV. VICTORIILE LUI ATILA	78
1. Aetius și hunii în Galia	78
2. Moartea lui Rua	86
3. Tratatul lui Margus și întinderea imperiului hunilor	88
4. Invadarea Europei Răsăritene (441–443) și primul Tratat al lui Anatolios	93
5. Problemele romanilor din Răsărit și moartea lui Bleda	102
6. Invazia din 447.	105
V. PACEA DE LA FRONTIERA DUNĂREANĂ	110
1. Supunerea acatzirilor.	110
2. Cel de-al doilea Tratat al lui Anatolios.	113
3. Ambasada lui Maximinus și complotul pentru uciderea lui Attila	117
4. Cel de-al treilea (și ultimul) Tratat al lui Anatolios.	135
VI. ÎNFRÂNGERILE LUI ATILA	140
1. Attila, Aetius și Apusul	140
2. Antecedentele pentru invadarea Galiei	145
3. Respingerea din Galia	151
4. Eșecul hunilor în Peninsula Italică.	158
5. Moartea lui Attila	163
6. Sfârșitul hunilor.	167
7. Un nou val de nomazi în Europa de Răsărit	174
VII. SOCIETATEA HUNILOR SUB ATILA	176
1. Creșterea averilor hunilor	176
2. Exploatarea supușilor	178
3. Femeile în societatea hunilor	182
4. Poziția lui Attila.	185
5. Comerțul.	186
6. Cauzele decăderii imperiului hunilor.	192
VIII. POLITICA EXTERNĂ ROMANĂ ȘI HUNII	200
1. Perspectivele sociale ale lui Priscus	201
2. Critica contemporană împotriva miniștrilor lui Teodosie.	203
3. Opoziția senatorială împotriva plății unor tributuri hunilor.	207

4. Dificultăți militare în atacarea nomazilor	214
5. Politica lui Teodosie în tradiția istorică	217
IX. CONCLUZII	221
1. Măreția limitată a lui Attila	223
2. Sprijinul roman pentru huni	228
3. Hunii și istoria Europei	231
POSTFAȚĂ	235
1. Surse literare	237
2. Studii istorice	239
3. Studii de arheologie și antropologie	253
Anexa A. Imnurile hunilor	262
Anexa B. Cauzele războiului din 441	264
Anexa C. Valips	266
Anexa D. Campania militară din 441–443	268
Anexa E. Notă cronologică pentru anii 449–450	270
Anexa F. Situl arheologic al taberei lui Attila	273
Anexa G. Presupusele nume gote ale hunilor	275
NOTE	277
BIBLIOGRAFIE	317
INDICE DE NUME	331

NOTA TRADUCĂTORULUI

După cum remarcă și Peter Heather în postfața acestei ediții a cărții, volumul lui E.A. Thompson despre huni a fost publicat pentru prima dată într-un context academic în care practicile de citare a surselor istorice și a literaturii de specialitate erau diferite de cele utilizate astăzi. Standardizarea riguroasă a referințelor bibliografice, așa cum este ea în general așteptată în lucrările istorice contemporane, nu era încă pe deplin stabilită în mediul academic al epocii, iar autorii apelau adesea la forme prescurtate sau incomplete de citare, considerate atunci suficiente pentru cititorul specializat. Astăzi însă, asemenea modalități de referințiere pot crea dificultăți în identificarea exactă a lucrărilor citate sau a edițiilor utilizate de autor. Din acest motiv, în procesul de traducere și pregătire a textului pentru ediția românească, am considerat necesar să intervin prin completarea tacită a unor informații bibliografice în cadrul referințelor de specialitate. Aceste intervenții editoriale privesc, de exemplu, indicarea locului și anului de publicare a lucrărilor, completarea titlurilor unor reviste academice sau ale unor studii etc. Intervențiile nu modifică în nici un fel conținutul argumentației autorului, ci urmăresc exclusiv să ofere cititorului instrumentele necesare pentru a urmări cu mai multă ușurință traseul bibliografic al volumului. În ceea ce privește sursele istorice, am încercat, acolo unde a fost posibil, să identific edițiile sau traducerea care corespund cel mai probabil textelor utilizate de autor, parcurgând mai multe studii pe care E.A. Thompson le-a publicat de-a lungul carierei sale. În aceste cazuri, referințele suplimentare au fost introduse în note și marcate explicit cu mențiunea „n. tr.“, pentru a distinge clar intervențiile traducătorului de aparatul critic original al lucrării.

Am considerat că asemenea completări sunt utile din mai multe motive. În primul rând, ele răspund nevoilor spațiului academic și universitar românesc, unde citarea exactă a lucrărilor și identificarea precisă a edițiilor constituie un element esențial al practicii de cercetare. Prin

clarificarea referințelor bibliografice, specialiștii pot urmări mult mai ușor sursele folosite de autor și pot integra lucrarea lui Thompson în dialogul mai larg al cercetărilor istorice despre huni și despre lumea Antichității târzii. În același timp, aceste completări pot fi utile și cititorului neavizat, interesat să aprofundeze subiectul și să descopere mai bine tradiția textuală și istoriografică pe care se sprijină analiza autorului. Pe lângă aceste intervenții de ordin bibliografic, textul traducerii este însoțit și de câteva note explicative suplimentare. Acestea apar în subsolul paginii și sunt marcate cu simbolul *.

În ceea ce privește organizarea bibliografiei de la finalul cărții, am decis să nu păstrez împărțirea propusă în ediția revizuită de P. Heather. În locul acesteia, am optat pentru o structură mai tradițională, care separă lucrările în două categorii principale: *Surse* și *Literatură de specialitate*. Această organizare are avantajul de a face mai clară distincția dintre izvoarele primare utilizate în analiză și studiile moderne pe care se sprijină interpretarea istorică. În secțiunea dedicată surselor am inclus, de asemenea, și referințele la edițiile românești menționate în note, atunci când acestea există, pentru a înlesni accesul cititorului la traducerile disponibile în limba română. În categoria literaturii de specialitate am reunit toate lucrările citate pe parcursul volumului. În plus, fără pretenția de a mă substitui în vreun fel autorului sau editorului ediției revizuite, am inclus în bibliografie și câteva lucrări de specialitate mai recente. Scopul acestei completări este acela de a oferi cititorilor interesați câteva repere suplimentare ce reflectă stadiul actual al cercetărilor.

Nu în ultimul rând, observând referințele date de autor, am decis să operez pe parcursul traducerii următoarele abrevieri:

- CIL* *Corpus Inscriptionum Latinarum*, ed. Th. Mommsen *et al.*, 16 vol., Berlin, 1863–1936.
- CJust* *Corpus Juris Civilis*, 2 vol., ed. P. Krueger, Th. Mommsen, R. Schoell și W. Kroll, Berlin, 1888–1895.
- CTh* *Theodosiani libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis et leges Novellae ad Theodosianum pertinentes*, 2 vol., ed. Th. Mommsen, Berlin, 1905.
- ILS* *Inscriptiones Latinae selectae*, ed. H. Dessau, 3 vol., Berlin, 1892–1931.
- PG* *Patrologiae Cursus Completus–Series Graeca*, 161 vol., ed. J.-P. Migne, Paris, 1857–1866.
- PL* *Patrologiae Cursus Completus–Series Latina*, 221 vol., ed. J.-P. Migne, Paris, 1836–1864.

PW *Paulys Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft*, ser. I, 24 vol., ed. G. Wissowa, W. Kroll *et al.*, Stuttgart, 1894–1963; ser. II, 10 vol., Stuttgart, 1914–1972; suppl., 15 vol., Stuttgart, 1903–1978.

INTRODUCERE

Orice cercetător al Imperiului Roman târziu care vrea să scrie istoria hunilor trebuie să admită că le va oferi cititorilor săi o relatare fără început și sfârșit, fără cap și fără coadă. O astfel de istorie trebuie să înceapă cu o simplă întrebare: oare ar trebui să fie hunii identificați cu poporul hsiung-nu, despre care analele chinezești vorbesc atât de des?*

Această identificare a tot fost discutată din momentul în care De Guignes a sugerat-o pentru prima dată în secolul al XVIII-lea**, dar, fără a cunoaște limba chineză, nu putem spune decât că cei mai mulți istorici înclină să o accepte. Pe de altă parte, cel mai recent cercetător¹ care s-a ocupat de problemă se pare că a construit un argument împotriva ipotezei menționate ce ar putea părea solid în ochii neinițiaților, și multora dintre cei care au căutat să urmărească discuția le-au venit în minte cuvintele lui Bury: „Este un salt primejdios din regatul de nord al provinciei Zenghi până în stepele Rusiei, iar cel care și-l asumă se sprijină mai curând pe aripile fanteziei decât pe solul faptelor“². În orice caz, până când specialiștii nu vor ajunge la un numitor comun, istoricii Imperiului Roman târziu ar fi bine să nu se refere la hsiung-nu.

* Vezi, mai nou, Y.-S. Yü, „The Hsiung-nu“, în D. Sinor, *The Cambridge History of Early Inner Asia*, Cambridge, 2008, pp. 118–150 (notele de la subsolul paginilor aparțin traducătorului).

** Este vorba despre orientalistul francez Joseph de Guignes (1721–1800), turcolog și sinolog, care a lucrat ca secretar al traducătorului de limbi orientale de la Biblioteca Regală din Paris. Lucrarea la care se face referire este *Histoire générale des Huns, des Turcs, des Mongols, et des autres Tatares occidentaux*, 3 vol., Paris, 1756–1758.

La sfârșitul studiului nostru, vom discuta istoria a ceea ce se cheamă „legenda lui Attila“. Cum de a rămas Biciul lui Dumnezeu în memoria oamenilor? De ce numeau romanii din Răsărit „huni“ fiecare val succesiv al barbarilor feroce care veneau asupra lor din zonele de nord-est?³ De ce chiar și noi, atunci când vrem să ne nimicim adversarii, le dăm numele acelor sârmani nomazi care trăiau în condiții foarte grele și în sărăcie acum mai bine de 1.500 de ani? Un răspuns la aceste întrebări implică o bună cunoaștere a legendelor germanice și a literaturii medievale și moderne, pe care eu nu le stăpânesc atât de bine. Această muncă este și mai dificilă deoarece multe dintre discuțiile despre legenda lui Attila au fost inițiate de cercetătorii maghiari în limba maghiară, iar această limbă, ca și chineza, este, în general, peste abilitățile lingvistice ale majorității cercetătorilor.

În această carte trebuie, așadar, să ne mulțumim – asemenea unora dintre autorii romani – să începem istoria hunilor nu în Mongolia, ci în bazinul Kubanului. Mărturisesc totodată că nu se știe nimic clar despre huni până când, undeva la sfârșitul secolului al IV-lea, aceștia s-au luptat cu ostrogoții. Povestea noastră se va încheia cu prăbușirea imperiului lui Attila și cu situația imediat următoare. Într-adevăr, pe huni îi putem găsi luptând în armatele lui Iustinian, însă rolul lor în secolul al VI-lea este minor, iar curând aveau să fie absorbiți de populația generală a Europei sau înlocuiți de ceilalți așa-numiți huni, care se mișcau constant spre vest de-a lungul stepei. Despre Etzel*, ca și despre hsiung-nu, nu am nimic de zis.

Având în vedere aceste limitări, planul cărții este următorul. În primul capitol, voi discuta principalele surse cu privire la huni. Capitolele II și IV–V sunt complet narrative și descriptive. Ele conțin relatări cu privire la relațiile diplomatice ale hunilor cu romanii și ale victoriilor și înfrângerilor lor în campaniile militare. Sunt fapte care s-au mai relatat, dar expunerile disponibile în limba engleză nu sunt mereu satisfăcătoare. Capitolele lui Gibbon despre secolul al V-lea sunt departe de a fi

* Figură din legendele eroice germanice identificată de obicei cu Attila.

cele mai bune ale lucrării sale *Decline and Fall*. În lucrarea sa, *Italy and Her Invaders*^{*}, Hodgkin a scris cea mai cuprinzătoare istorie a hunilor în limba engleză, dar acest studiu, deși e de o mare valoare, este acum depășit, iar noi abordări ale textelor pot scoate la lumină unele aspecte pe care el le-a trecut cu vederea. Scriitori mult mai recenți, precum Bury, sau autorii colecției *Cambridge Medieval History* și așa mai departe, s-au ocupat de huni mai în detaliu sau parțial, însă scopul acestora era de a relata istoria Imperiului Roman, un subiect pentru care cariera lui Attila era doar tangențială.^{**} Atunci, capitolele din acest volum nu sunt deloc de prisos. Ele conțin încercări de a prezenta istoria într-o manieră mult mai detaliată decât alte studii de dinainte. Cititorul trebuie avertizat totuși că accentul pus pe anumite evenimente în carte nu este așa cum mi-aș fi dorit să fie, fiind pe deplin condiționat de numărul variat de surse care mi-a stat la dispoziție. Așadar, deși putem să-i oferim cititorului o relatare completă a eșecului misiunii diplomatice a lui Maximinus, nu putem spune la fel de multe despre marea invazie din 447 și chiar nimic despre cauzele ei.

Restul cărții este dedicat unei încercări de a explica istoria relatată în aceste capitole. De ce au acționat hunii într-un anumit fel? Cum au reușit ei să realizeze fapte atât de impresionante? Ce fel de oameni erau? Pentru a răspunde acestor întrebări, am scris capitolele III și VII, în care am analizat cultura materială și organizarea socială a hunilor. Devine imediat limpede faptul că societatea pe care informatorii lui Ammianus au observat-o se transformase în ceva foarte diferit până în momentul

* Th. Hodgkin, *Italy and Her Invaders*, 6 vol., Oxford, 1892–1967.

** Autorul se referă la J.B. Bury et al. (ed.), *The Cambridge Medieval History*, 8 vol., New York, 1911–1936, în special la contribuții despre popoarele migratoare cuprinse în volumele: vol. 1: *The Christian Roman Empire and the Foundation of the Teutonic Kingdoms*; vol. 3: *Germany and the Western Empire (from 814 to c. 1050)*. Vezi mai nou și P. Fouracre (ed.), *The New Cambridge Medieval History*, vol. 1: c. 500–c. 700, Cambridge, 2008, în special contribuțiile semnate de P. Fouracre (pp. 1–12), G. Halsall (pp. 35–55) și J. Moorhead (pp. 118–161); D. Sinor, „The Hun Period“, în Sinor, *The Cambridge History of Inner Asia*, pp. 177–205.

în care Priscus a vizitat-o. Dacă vrem să înțelegem societatea în care a apărut Attila, trebuie să vedem cum s-a transformat în ceea ce era atunci când a apărut liderul ei. Nici o comunitate nu este, și nici nu a fost vreodată, complet statică: societatea hunilor a fost mai dinamică decât multe altele din vremea sa. Pentru că, până în prezent, nu cred că a existat vreo încercare de a descrie în detaliu istoria socială a hunilor, mă tem că cititorul va constata că în capitolele III și VII există mai multe neajunsuri decât în restul cărții.

Trebuie să căutăm să înțelegem cum s-au comportat romanii în privința hunilor. În ce condiții a acționat politica externă romană față de acești noi invadatori? Ce să credem despre politicile lui Teodosie II (ajutat de ministrul său Chrysafios) sau ale lui Marcian? Istoricii moderni, de la Tillemont și Gibbon la Bury și Ernst Stein, l-au condamnat constant pe Teodosie ca împărat slab și firav, dar l-au lăudat pe Marcian ca lider puternic. Însă, dacă avem în vedere natura societății hunilor și luăm în calcul unele dintre cele mai evidente diviziuni sociale care existau în Imperiul Roman de Răsărit și, în plus, dacă realizăm că Priscus era un autor cu prejudecăți puternice, atunci cred că putem să tragem concluzii diferite. Teodosie a condus Imperiul Roman de Răsărit de-a lungul uneia dintre cele mai violente perioade a secolului al V-lea în cel mai bun și economic fel posibil. Marcian a fost norocos că, în momentul în care a ocupat tronul, contextul se înrăutățise și se instaurase o situație total nouă. Motivul pentru care am adăugat și acest capitol este că, oricât ar fi de interesanți ca subiect de studiu, hunii devin mult mai interesanți când sunt discutate relațiile lor cu romanii. Volumul de față se adresează, în primul rând, cercetătorilor istoriei romane.

În sfârșit, cititorul va găsi în ultimul capitol câteva observații despre huni, dar și o tentativă de evaluare a semnificației pe care apariția lor între Dunăre și Rin a avut-o pentru istoria Europei.

I

SURSELE

Când au trecut pentru prima dată strâmtoarea Kerci din Crimeea, intrând astfel în istoria Europei, hunii erau analfabeți, lucru ce a rămas neschimbat până când au fost în cele din urmă nimiciți, în urma tumultuoaselor secole al V-lea și al VI-lea.¹ Este foarte posibil ca imnurile intonate de ei, pe care Priscus le-a auzit pe când hunii își aprindeau torțele în sala de banchete, lăudând astfel faptele de vitejie ale lui Attila, să fi alcătuit un poem epic despre unele dintre faptele lor. Cu siguranță ostrogoții, printre care hunii au trăit foarte mult timp, își aminteau propria istorie timpurie într-o formă neclară, „în imnurile lor vechi, într-un chip aproape istoric“, obișnuind să cânte faptele strămoșilor în acompaniamentul harpei.² Dar hunii au dispărut atât de repede încât, chiar dacă printre ei au început să se nască asemenea creații epice, acestea nu au fost niciodată așternute în scris și nu au supraviețuit comunității care le cânta. De fapt, hunii pare să fi fost atât de ignoranți în privința istoriei lor timpurii, încât le puteau relata foarte puțin despre ea călătorilor romani care ajungeau printre ei.

I. IMPOSIBILITATEA DE A FOLOSI SURSE ARHEOLOGICE

Cu toate acestea, oamenii din vechime pot lăsa în urmă și alte mărturii în afara poemelor epice și cronicilor literare. Însă, societatea hunilor, prin însăși natura ei, era formată în așa fel încât nu ne putem aștepta să descoperim multe mărturii despre ea nici

măcar în vestigiile arheologice. Întâmpinăm multe dificultăți în a lucra cu materiale la scară largă în condițiile nomadismului de stepă. Un nomad putea căra cu el numai o cantitate limitată din aceste materiale brute – fie metal, lemn sau textile –, din moment ce călărea de la o câmpie la alta. El putea obține o cantitate mai mare de materiale brute numai dacă se așeza aproape de sursa lor sau dacă se detașa definitiv de societatea din care făcea parte. Prin urmare, produsele de manufactură folosite de societatea de stepă erau, în cea mai mare parte, obținute prin schimb sau jaf și nu erau creația propriu-zisă a nomazilor.³ Ellis H. Minns afirma următoarele: „Nu cred că nomazii lucrau ei înșiși cu metalul. Această îndeletnicire, chiar dacă nu vorbim despre opere de artă, trebuia suplimentată de munca sclavilor, supușilor și vecinilor acestor nomazi“^{**}, fiind dificil de imaginat de altfel unul dintre acoliții lui Attila ocupându-și timpul cu metalurgia. Nu există totuși un motiv clar pentru care un nomad nu ar fi putut căra cu el câteva unelte și o cantitate mică de metal. De fapt, nomadul avea acces mult mai liber la aceste materiale decât oricare fierar care locuia într-o societate sedentară; argumentul fiind că produsele nomadului erau mult mai puține, din cauza mișcării sale permanente, astfel că metalurgia nomadă nu putea lăsa decât o urmă slabă în mărturiile arheologice.

Este adevărat că s-au descoperit mai multe obiecte pe care arheologii le atribuie cu încredere popoarelor nomade care au năvălit în Europa în Antichitate și Evul Mediu timpuriu. Din nefericire, nu putem spune acum dacă aceste obiecte au fost importate toate în stepă și, în caz contrar, dacă vreunul dintre ele trebuie să fie atribuit, în mod specific, hunilor. În 1932, profesorul András Alföldi a scris o carte foarte importantă intitulată *Funde aus der Hunnenzeit und ihre ethnische Sonderung*, în care afirma că cel puțin patru grupuri de obiecte pot fi clasate ca „hunice“.^{**} În 1935, un alt istoric maghiar, Zoltán

* E.H. Minns, *The Art of the Northern Nomads*, Oxford, 1942, pp. 47–101, aici 56.

** András Alföldi, *Funde aus der Hunnenzeit und ihre ethnische Sonderung*, Budapesta, 1932.